

LBRIS

We know
books

STEFAN ZWEIG

ERASMUS

Traducere din limba germană
de EUGEN RELGIS

Cartea Românească
EDUCAȚIONAL

CUPRINS

MISIUNEA ȘI ÎNȚELESUL VIETȚII	7
PRIVIRE ASUPRA TIMPULUI	19
TINEREȚE ÎNTUNECATĂ	24
PORTRET	41
ANII DE MĂESTRIE	52
MĂREȚIA ȘI LIMITELE UMANISMULUI	67
MARELE POTRIVNIC.....	87
LUPTA PENTRU INDEPENDENȚĂ	114
RĂFUIALA CEA MARE	129
SFÂRȘITUL	145
MOȘTENIREA LUI ERASMUS	158

MISIUNEA ȘI ÎNȚELESUL VIETȚII

Erasmus de Rotterdam, altădată gloria cea mai mare și luminoasă a veacului său, este astăzi – să nu ne înșelăm – abia mai mult decât un nume. Nenumăratele sale opere, concepute într-o limbă uitată, supranațională, în latina umanistă, dorm netulburate în biblioteci; abia vreuna din aceste opere, odinioară universal reputate, mai răzbate până în vremea noastră. Chiar înfățișarea sa personală e greu de concretizat, pentru că licărește în penumbre și contradicții; ea a fost mult umbrită de figurile mai puternice și mai pasionate ale altor reformatori ai lumii – iar despre viața sa particulară sunt puține lucruri amuzante de relatat: un om al tăcerii și al muncii necurmate, își făurește rareori o biografie bogată în fapte. Însă, chiar propriile sale fapte sunt îngropate și ascunse în conștiința actuală, ca și pietrele de temelie în clădirea terminată. De-aceea, să spunem dinainte, lămurit și pe scurt, ce face ca Erasmus de Rotterdam, marele uitat, să ne fie scump și astăzi, mai cu seamă astăzi: – dintre toți scriitorii și creatorii Occidentului, el a fost cel dintâi European conștient, cel dintâi prieten activ al păcii, cel mai elocvent avocat al idealului umanist, în înțelesul său universal și spiritual. Și pentru că a rămas totuși un învins în lupta pentru o mai dreaptă și mai armonioasă orânduire a lumii noastre spirituale, această soartă tragică a sa îl leagă și mai profund de simțămintele noastre frățești.

Erasmus a iubit multe lucruri, pe care le iubim și noi: poezia și filosofia, cărțile și operele de artă, limbile și popoarele și, fără să facă deosebire între toate acestea, el a iubit întreaga omenire, voind s-o înalțe spre o moralitate superioară. Și a urât numai un lucru pe acest pământ: fanatismul, care e în adevăr expresia contrară a rațiunii. El însuși cel mai nefanatic dintre toți oamenii – un spirit care nu era poate de rangul cel mai înalt, dar avea știința cea mai larg cuprinzătoare, o inimă de o bunătate nu tocmai răsunătoare dar plină de leală bunăvoință, – Erasmus vedea în orice formă a intoleranței intelectuale și morale boala ereditară a lumii noastre. După convingerea sa, aproape toate conflictele între oameni și între popoare, ar putea fi aplanate fără violență prin reciprocă îngăduință, pentru că toate sunt cuprinse în domeniul omenescului; aproape orice conflict ar putea fi rezolvat printr-o tranzacție, dacă agitatorii și instigatorii n-ar încorda totdeauna arcul războinic. De-aceea, Erasmus a combătut orice fel de fanatism, fie pe tărâmul religios, fie pe cel național sau, intelectual-filosofic, căci fanatismul e distrugătorul înnăscut și jurat al oricărei înțelegeri; ura pe toți îndărătnicii și pe cei cari privesc numai într-o parte, fie că purtau odăjdii preoțești sau togă profesorală, pe gânditorii-manechini și pe zeloșii din orice clasă sau rasă, care pretind peste tot ascultare oarbă față de propria lor părere și numesc erezie sau mișelie orice alt mod de a vedea. După cum el însuși nu vroia să impună nimănui concepțiile sale proprii, tot astfel se împotriva cu hotărâre oricărei constrângeri din partea unei credințe religioase sau politice. Independența în gândire, era pentru dânsul ceva de la sine înțeles. Acest spirit liber vedea o sărăcire a multiplicității divine a lumii, când cineva se urca la amvon sau la catedră și vorbea de adevărul său personal ca de un mesaj pe care Dumnezeu i l-a suflat în ureche, lui și numai lui. De-aceea, cu întreaga putere a inteligenței sale izbitoare și scânteietoare, el a combătut o viață întreagă, în toate tărâmurile,

pe acei fanatici care vroiau să aibă totdeauna dreptate; a luptat contra propriei lor nebunii – și numai în foarte rare ore fericite, își râdea de dânșii. În asemenea momente de indulgență, fanatismul cu fruntea strâmtă îi apărea numai ca o mărginire a spiritului, vrednică de compătimire, – ca una din nenumăratele forme ale acelei „Stultitia”, ale cărei mii de varietăți și de manifestări le-a clasificat și, le-a caricaturizat în chip atât de desfătător în al său „Elogiu al Nebuniei”. Ca adevărat om drept, lipsit de prejudecată, el înțelegea și compătinea până și pe cel mai înverșunat dușman al său. Dar, în adâncul său, Erasmus a știut totdeauna că fanatismul, acest duh nefast al naturii omenești, va distruge acea blândă lume lăuntrică a lui, propria lui viață.

Căci misiunea și înțelesul vieții lui Erasmus era: orânduirea armonioasă a contrariilor în spiritul umanității. Din fire, el eră făcut să atragă, să lege; ca să vorbim ca Goethe, care respingea ca și dânsul toate extremele, el era o „natură comunicativă”. Orice răsturnare violentă, orice „tumultus”, orice tulbure gâlceavă a masei, contraria simțământului său față de realitatea clară a lumii raționale, al cărei tăcut și credincios mesager se simțea îndatorat să fie. Mai cu seamă războiul, forma cea mai grosolană și mai brutală de a decide asupra unei opozițiuni lăuntrice, îi pare incompatibil cu morala și gândirea omenească. Arta rară de-a atenua conflictele prin înțelegere amiabilă, de a limpezi confuziunile, de a desface încurcăturile de a țese din nou ceea ce s-a destrămat, de a păși deasupra divergențelor un interes superior comun – toate acestea erau puterea proprie a geniului său răbdător. Din recunoștință, contemporanii numeau cu drept cuvânt „erasmică” această voință de înțelegere, cu efecte atât de multiple. Și omul acesta vroia să câștige toată lumea la acest „erasmism”.

Pentru că întrunea în el însuși toate formele creației, fiind poet, filolog, teolog și pedagog, credea că și ceea ce-i în aparență ireconciliabil își poate găsi legătura armonioasă cu întregul

univers; nici o sferă n-a rămas inaccesibilă sau-străină artei sale împăciuitoare. Pentru Erasmus nu exista nici o contradicere morală între Isus și Socrate, nici o punte de netrecut între învățătura creștină și înțelepciunea antică, între cucernicie și etică. El, preotul hirotonisit, primea pe păgâni în împărăția sa spirituală și, așa cum îl îndemna toleranța, îi așeza frățeste printre părinții Bisericii. Filosofia era pentru dânsul o altă formă a căutării de Dumnezeu, tot așa de curată, însă ca și cea a teologiei; credința cu care privea spre cerul creștin, nu era mai mică decât recunoștința față de Olimpul grecesc. Renașterea, cu exaltarea ei voioasă, senzuală, nu-i părea – ca lui Calvin și celorlalți zeloți – dușman a Reformei, ci sora ei mai liberă. El, care nu era stabilit în nici o țară și se simțea în toate acasă la el, cel dintâi cosmopolit și european conștient, nu recunoștea superioritatea vreunei națiuni asupra alteia și, de oare ce și-a deprins inima să prețuiască popoarele după spiritele lor cele mai nobile și mai desăvârșite, ele îi păreau toate demne de a fi iubite.

Țelul propriu zis al vieții sale era să ia asupra lui măreața încercare de-a chema pe cei cu gânduri bune, din toate țările, rasele și clasele, și a-i aduna într-o mare uniune a oamenilor instruiți. Si, după ce a ridicat latina (această limbă a tuturor limbilor) până la o nouă formă de artă, făcând totodată din ea o limbă de înțelegere universală, el creă pentru popoarele Europei o formă unitară, supranațională, de gândire și expresie. Aceasta e o faptă de neuitat, deși a durat numai o oră în istoria lumii! Știința sa vastă privea cu recunoștință înapoi, în trecut; iar credința lui se avântă plină de încredere în viitor. Însă refuză stăruiitor să privească acele elemente barbare ale lumii care, cu nătângă răutate, cu necurmată dușmănie, tind să încurce și să schimbe orânduirea divină. Numai sfera superioară, cea care creează și modelează, îl atrăgea frățeste – și a considerat ca o datorie pentru orice adevărat intelectual să prelungească și să lărgască spațiul

acesta, pentru ca el să cuprindă cândva întreaga omenire – unitar și curat precum e lumina cerului. Căci aceasta era cea mai intimă credință (și totodată frumoasa, tragica greșeală) a acestui umanism timpuriu. Erasmus și ai săi credeau că progresul omenirii e posibil prin luminare și nădăjduiau în capacitatea de educare a individului ca și a colectivității printr-o răspândire mai generală a culturii: scrierea, studiul și cartea. Acești idealști aveau o mișcătoare și aproape religioasă încredere în aptitudinea de înnobilare a naturii omenești, prin cultivarea perseverență, prin învățatură și cetit. Cărturar care credea în cărți, Erasmus nu s-a îndoit niciodată că se poate preda și învăța în mod desăvârșit tot ce este moral. Și problema unei depline armonizări a vieții îi și părea garantată prin această umanizare a omenirii, pe care și-o închipuia foarte apropiată.

Un vis atât de înalt era, de bună seamă, merit să atragă ca un magnet puternic pe cei mai buni din toate țările. Omului pătruns de simțăminte morale, i se pare totdeauna neînsemnată și himerică propria sa existență, dacă el e lipsit de ideea consoatoare, de iluzia sufletească înălțătoare, că ar putea contribui și el, ca individ, cu râvna și influența sa, la dezvoltarea morală a întregii lumi. Prezentul nostru să fie numai o treaptă spre o mai înaltă desăvârșire, numai o pregătire pentru un proces vital mult mai perfecționat. Cine știe să adeverească printr-un nou ideal această putere de a nădăjdui în progresul moral al omenirii, acela devine conducătorul generației sale. Așa a fost și Erasmus. Momentul era deosebit de prielnic ideii sale de unificare europeană în spiritul umanității. Căci marile descoperiri și invenții de la sfârșitul secolului, înnoirea științelor și artelor prin Renaștere au devenit iarăși de mai mult timp un fericit eveniment colectiv, supranațional, al întregii Europe. Pentru întâia oară după nenumărați ani de asuprire, lumea occidentală era din nou însuflețită de încrederea în misiunea ei – și din toate țările curgeau spre albia

umanismului cele mai bune puteri idealiste. Fiecare vroia să fie cetățean – cetățean universal – în această împărăție a culturii. Împărați și papi, prinți și preoți, artiști și bărbați de Stat, tineri și femei, se luau la întrecere, instruindu-se în științe și arte. Latina deveni limba lor comună, frățescă, întâiul Esperanto al spiritului. Pentru prima oară – să proslăvim această faptă! – de la prăbușirea civilizației romane, o cultură europeană comună era pe cale să se formeze din nou, în republica învățaților lui Erasmus; pentru întâia oară, țelul unui grup idealist și fratern nu mai era vanitatea unei singure națiuni, ci prosperitatea întregii omeniri. Și această cerință a intelectualilor de a se uni intru spirit, această tendință a limbilor de a se înțelege într-o limbă supremă, această râvnă a națiunilor de a se împăca definitiv într-o supra-națiune, acest triumf al rațiunii era și triumful lui Erasmus – sfânta sa oră istorică, însă scurtă și trecătoare.

De ce nu putea să dureze o împărăție atât de curată? Dure-roasă întrebare. De ce nu prind întotdeauna tocmai aceleași înalte și umane idealuri ale înțelegerii spirituale? de ce „erasmismul” are atât de puțină putere reală, asupra unei omeniri care cunoaște totuși de mult absurditatea tuturor ostilităților? Cu părere de rău, trebuie să mărturisim și să recunoaștem că masele largi ale poporului nu pot fi niciodată deplin satisfăcute, de un ideal ce are în vedere numai prosperitatea generală. La naturile mijlocii, ura întunecată își cere și ea dreptul pe lângă curata putere a iubirii, și egoismul individului vrea să tragă repede și un folos personal din orice idee. Concretul, palpabilul va fi totdeauna mai accesibil masei decât abstractul; de-aceea, în politică, va prinde totdeauna mult mai ușor acea deviză care, în locul unui ideal, proclamă un antagonism – o opoziție comodă, lesne de înțeles și de îndrumat împotriva unei alte clase, a unei alte rase, a unei alte religii. Căci fanatismului îi este mult mai ușor să aprindă, cu ajutorul urii, flacăra sa nelegiuită. Un simplu ideal de solidaritate, un ideal

supranațional, pan-uman ca acel erasmic, se lipsește, dimpotrivă, de un tineret care se lasă impresionat pe cale optică, vroidnd să vadă în ochi pe adversarul gata de luptă. Acest ideal nu produce niciodată același imbold elementar ca acel care se izolează cu mândrie și, de fiecare dată, arată pe dușmanul de dincolo de hotarele propriei sale țări și în afară de propria sa comunitate religioasă. De-aceia va izbuti totdeauna mai ușor spiritul de partid, care îndreaptă într-o anumită direcție veșnica nemulțumire omenească. Umanismul, învățătura erasmică însă, care nu are loc pentru nici o ură pătimasă, își pune eroica și răbdătoarea străduință într-un țel depărtat și abia vizibil; învățătura aceasta este și rămâne un ideal spiritual aristocratic, câtă vreme națiunea europeană (poporul pe care-l visează pentru dânsa) nu devine o realitate. Deopotrivă cu idealistii și cunoscătorii naturii omenești, partizanii unei viitoare înțelegeri a întregii omeniri, trebuie să știe lămurit că opera lor e necurmat amenințată de veșnicele impulsivități iraționale ale pasiunii. Ei să rămână conștienți și devotați, știind totuși că în cursul vremurilor puhoiul fanatismului, ivit din adâncimile primitive ale instinctelor omenești, va potopi și va rupe mereu toate stăvilarele: – aproape fiecare nouă generație trăiește o asemenea reacțiune și atunci datoria ei morală e să-i supraviețuiască fără tulburări și rătăcirii lăuntrice.

Tragedia personală a lui Erasmus rezidă însă în faptul că tocmai el, cel mai ne-fanatic, cel mai anti-fanatic dintre toți oamenii, a fost târât în cea mai sălbatecă dezlănțuire a pasiunilor național-religioase ale maselor pe care le cunoaște istoria – și aceasta, chiar în momentul când ideea supranațională strălucea pentru întâia oară, biruitoare, deasupra Europei. În general, acele evenimente pe care le numim de însemnătate istorică, nu au pătruns deloc până în adâncul conștiinței vii a poporului. Chiar marile valuri ale războiului au cuprins în secolele trecute numai câteva populații, câteva provincii. De-obicei, intelectualilor le era

de-ajuns, în toiul divergențelor sociale sau religioase, să se țină departe de învălmășeală, să privească cu inima nepărtinitoare deasupra pasiunilor politice: – în această privință, Goethe a

dat cel mai bun exemplu, continuând să-și creeze netulburat opera sa intimă, în mijlocul tumultului războaielor napoleoniene. Uneori însă, foarte rar în cursul secolelor, se ivesc încordări potrivnice de o violență atât de pustiitoare, încât lumea întreagă e sfâșiată în două ca o pânză – și această uriașă sfâșiere. trece de-a curmezișul fiecărei țări, fiecărui oraș, fiecărei case, fiecărei familii, fiecărei inimi. Individul e cuprins atunci din toate părțile de cumplita apăsare a uriașei forțe a maselor și el nu se poate apăra, nu poate scăpa de nebunia colectivă; un iureș atât de turbat al valurilor nu îngăduie nici o stare sigură, lăaturalnică. Asemenea dezbinări în adevăr universale pot fi stârnite prin ciocnirea dușmănoasă a unor probleme sociale; religioase sau a oricăror alte probleme teoretice-spirituale. În fond, fanatismului îi este totdeauna indiferent ce materie îi dă prilej să se înflăcăreze; el vrea numai să ardă și să mistuie, să se descarce prin exploziile urii îngrămădite – și tocmai în aceste apocaliptice ore istorice ale nebuniei maselor, demonul războiului frânge cele mai deseori lanțurile rațiunii și se năpustește liber și plin de bucurie asupra lumii. Voința individului e dezarmată în aceste înspăimântătoare momente ale nebuniei noroadelor și ale dezbinării universale. Zădarnic încearcă intelectualul să se salveze în sfera izolată a contemplației; vremurile îl silesc să intre în vălmășag, într-o tabără sau în alta, la dreapta sau la stânga, să se atașeze unui partid, să asculte de o lozincă. Niciunul dintre sutele de mii și milioanele de luptători, nu are atunci nevoie de mai mult curaj, de mai multă tărie decât omul care stă la mijloc și care nu vrea să se supună nici unei sminteli de partid, nici unei credințe unilaterale. Și aci începe tragedia lui Erasmus. Cel dintâi reformator german (și, de fapt, unicul, căci ceilalți erau mai degrabă revoluționari decât

reformatori), el a încercat să înnoiască biserica catolică, potrivit legilor rațiunii. Dar împotriva lui, a evoluționistului, a omului spiritual, larg văzător, destinul a trimis pe omul de acțiune, pe Luther, pe revoluționarul impulsiv, demonic, care a stârnit violențele populare germane. Cu o lovitură a pumnului său de fier, țărănesc, doctorul Martin fărâcă ceea ce mâna fină a lui Erasmus, înarmată numai cu pana, s-a străduit să orânduiască cu sfială și afecțiune. Pentru secole, lumea creștină, europeană, a fost despăcată în două, catolicii contra protestanților, Nordul contra Sudului, Germanii contra celor de la Roma: – în acest moment nu exista pentru German, pentru omul occidental, decât o singură alegere, o singură hotărâre: papistaș sau luteran, dogma Bisericii sau Evanghelia. Însă Erasmus – aceasta e fapta sa memorabilă – singurul dintre conducătorii acelei epoci, refuză să se alăture unui partid. Nu trece de partea Bisericii, nu trece de partea Reformei, căci e legat de amândouă: de învățătura evanghelică, pentru că a cerut-o și a favorizat-o cel dintâi, din convingere; – de biserica catolică, pentru că apăra într-însa ultima formă religioasă unitară a unei lumi ce se prăbușea. Dar la dreapta sunt excese și la stânga sunt excese, fanatism la dreapta ca și la stânga – și el, omul atât de statornic în anti-fanatismul său, nu vrea să servească nici unora nici celorlalte excese, ci numai unicei sale norme: dreptății. Zădarnic se pune el la mijloc, ca să salveze în această învrăjbită atotomenescul, bunul cultural comun; și astfel, ca mijlocitor, el se află în locul cel mai primejdios. Cu mâinile sale goale, el încearcă să amestece focul cu apa, să reconcilieze pe fanaticii dintr-o tabără cu ceilalți: străduință imposibilă și de-aceea îndoită de măreție. La început, atitudinea sa nu e înțeleasă în ambele tabere și, pentru că vorbește potolit, fiecare din ele crede că dânsul poate fi câștigat pentru propria ei cauză. Însă, îndată ce ele își dau seama că omul acesta liber nu prestează jurământ pentru nici o credință străină și nu vrea să-și dea sprijinul niciunei dogme, ura și batjocura se

năpustesc asupra lui din dreapta și din stânga. Pentru că nu vrea să aparțină niciunui partid, Erasmus se pune rău cu amândouă: „pentru mine, Guelfii fac cât Ghibelinii și Ghibelinii cât Guelfii”. Luther, protestantul, rosti un blestem greu asupra numelui lui; pe de altă parte, biserica catolică puse la index toate cărțile lui. Dar nici amenințarea și nici defăimarea nu-l pot urni pe Erasmus, spre a merge către un partid sau către celălalt; *nulli concedo*, nu vreau să aparțin nimănui: el împlinește până la sfârșit acest verdict al său; *homo per se*, om numai pentru el însuși, până la ultima consecvență. Împotriva politicianilor, a celor care ațâță și îndrumă spre o pasiune unilaterală, – artistul, omul spiritual în sensul lui Erasmus, are datoria de a fi înțeleghător și împăciuitoare, de a fi omul măsurii și al căii de mijloc. El nu are să stea pe nici unul din fronturi ci, singur, numai împotriva dușmanului comun al tuturor cugetelor libere: contra oricărui fanaticism. Nu la marginea partidelor, nu la o parte – căci artistul e chemat să resimtă tot ce e omenesc – ci deasupra lor, au-dessus de la mêlée, combătând exagerările unora și ale celorlalți, și aceeași ură funestă și absurdă a tuturor.

Contemporanii și urmașii lui Erasmus au numit simplă lașitate această atitudine a lui, această nehotărâre sau mai bine spus: această voință de a nu se hotărî și l-au batjocorit pe acest clarvăzător care stătea în cumpănă, socotindu-l indiferent și nestatornic ca bătaia vântului. Inadevăr, Erasmus n-a stat țeapăn, înfruntând cu pieptul deschis lumea întreagă: eroismul acesta steril nu era în firea sa. S-a aplecat cu prudență într-o parte, s-a încovoiat adânc ca o trestie la dreapta și la stânga – însă numai ca să nu fie frânt și ca să se ridice totdeauna din nou. El n-a purtat înaintea sa, cu mândrie, ca un chivot, mărturia sa de neatarnare, acel „*nulli concedo*” al său – ci l-a ascuns hoțeste sub mantie, ca o lanternă oarbă. S-a pitit vremelnice prin ascunzători, s-a strecurat pe drumuri piezișe în toiul celor mai sălbatece ciocniri ale

mulțimilor înnebunite; dar – aceasta e cel mai important – din înfricoșătorul uragan de ură al vremii sale, el a adus acasă nevătămată comoara sa spirituală, credința sa în umanitate – și, la candela sa licăritoare, Spinozza, Lessing, Voltaire și toți viitorii Europeni au putut și vor putea să-și aprindă luminile. Singurul din generația sa spirituală, Erasmus a rămas mai credincios întregii omeniri decât unui clan anumit. Departate de câmpul de măcel, neaparținând niciunei armate, dușmănit și atacat de ambele tabere, el a murit izolat, solitar. Singur și totuși – ceea ce-i decisiv – independent și liber.

Istoria e însă nedreaptă față de învinși. Ea nu prea iubește pe oamenii moderați, pe mijlocitori și împăciuitori, pe oamenii de omenie. Favoriții ei sunt pățimașii, cei fără de măsură, aventurierii sălbateci ai gândirii și ai faptei: de aceea, ea a trecut cu vederea, aproape disprețuitoare, peste acest tăcut slujitor al omenescului. În tabloul uriaș al Reformei, Erasmus se află pe planul al doilea. Ceilalți, toți acei posedați ai geniului și credinții lor, își împlinesc în chip dramatic destinul lor: Hus se înăbușă în flăcări mistuitoare, Savonarola piere legat de stâlpul rugului, Servet e împins în foc de Calvin, zelotul. Fiecare își are ora tragică: Thomas Münzer e torturat cu cleștele înroșit în foc. John Knox e ținut de galera sa, Luther – înfipt cu picioarele răscrăcănate în pământul german – aruncă asupra împăratului și imperiului bubuitorul său: „Nu pot altfel!” Lui Thomas Morus și John Fisher, li se prăvălesc capetele de pe bușteanul călăului, Zwingli e doborât cu ghioaga ținută pe câmpia de la Kappel... Neuitate figuri, înarmate cu mânia credinței, extatice în pătimirea lor, mari prin ursita lor. Îndărățul lor, în depărtare, ard însă flăcările funeste ale nebuniei religioase; cetățuile pustiite ale războiului țaranilor sunt mărturiile pline de hulă: ale unui Christ rău înțeles de fiecare zelot; orașele distruse, fermele prădate în războaiele de treizeci, de o sută de ani, toate aceste priveliști apocaliptice strigă la cer pământeanca stupidenie